

Szikla porlik... Díszmagyarság!
Kis könyöklők... Sürgönyök!
Lám, a Szócső légbe' bődül:
Hitre lelkesül, nyökög...

Önmagából szobrot állít,
S bár a gusztust megszegi...
Incitálja már Horácztot:
Monumentum exegi!

Maros-Vásárhelyt, 1924 májusában

Alexandru Zub

TOCQUEVILLE: EGY EVOLUCIONISTA TÖRTÉNELEMOLVASAT

Bozó Katalin fordítása

Ami ezen a nyugtalansággal és meglepetésekkel teli századvégen Tocqueville életművében szembeszökő, nem más, mint nyilvánvaló időszerűsége, az, hogy korunk minden áramlatához, minden vitájához nehézség nélkül köthető.¹ Az érdeklődés, melyet kelt, túlnő a szakemberek szűk körén, és a lehető legkülönbözőbb reflexiókra ösztönöz. Mivel magyarázhatjuk hát alábbi kísérletünket a tocqueville-i mű evolucionista dimenziójának felvázolására?

Le kell szögeznünk, hogy nem ez az első próbálkozás az életmű fő vonalainak behatárolására. Könyvtárnyi anyag bizonyítja a történész Tocqueville gondolatai, témaköre, módszertana, vagyis egész történelmi látóköre iránti érdeklődést. Mégsem tartjuk haszon nélkül valónak az *evolúció* gondolatának vizsgálatát, mert az e csodálatosan gazdag mű egyik kulcsa lehet.

És még egy megjegyzés előjáróban: ami a fejlődés gondolatát illeti, Tocqueville kora nem kevés hasonlóságot mutat a miénkkel. Fél évszázaddal a francia forradalom után Tocqueville megpróbált átfogó magyarázatot nyújtani a jelenségre. Közel fél évszázadnyi, véget nem érő *forradalomként* felfogott kommunista diktatúra után magunknak is újra kell gondolnunk a forradalom kérdéseit. Tocqueville-hoz hasonlóan fel kell tennünk a kérdést: sikerülhet-e bárhol a világon egy rosszkor jött forradalom?

Ismerjük Tocqueville nemleges válaszát. Egy sor, számára nyilvánvalóan összekapcsolódó forradalom vizsgálata nyomán jutott e következtetésre.² Éspedig azért, mert, ahogy azt Max Weber is kimutatja, az új rendszer óhatatlanul szembe találja magát a bürokratikus struktúrák mozdulatlanságával, a változásokkal szembeni rendszerint igen jelentős ellenállással. Ezért van, hogy a francia forradalmat újra- és újrakézd-

ték, Braudel szavaival élve „egy évszázadra volt szükség”,³ míg nem az új osztály végre győzedelmeskedett. Az igazi forradalomnak az idő titkos segítségére, hosszas együttműködésére van szüksége, egyedül a lassú, fokozatos változásoknak van esélyük arra, hogy célt érjenek. Előnyben kell-e tehát részesítenünk az *evolúciót* a *revolúcióval* szemben?

Tocqueville művének figyelmes tanulmányozása a *forradalom* vagy *fokozatos fejlődés* dilemmája elé állítja az olvasót. A forradalom láncolata, melyet a történelem tár elé, ismeretlen végű utazást sugall szerzőnknek. „Igen, egy máig véget nem ért hosszú utazás, amely ma is, akárcsak tegnap, a rendből a rend hiánya felé, a szabadságból a köztetés, a valóságból az eszméi, az egyensúlyból a forradalom és a forradalomból az egyensúly felé tart.”⁴ A forradalmakon át tett múltbeli utazás megszokott metafora a korban. Lehetőséget ad az analógiára, ugyanakkor olyan átfogó perspektívát nyújt, amely nélkül a jelen érthetlenné, a francia forradalom pedig úttalan őserdővé válna.⁵ A történész nézőpontja holisztikus, felülről szemléli a történelem színielőadását. „Azon vagyok, hogy Isten szemzőgőbe helyezkedjek és onnan útéjlem meg az emberi dolgokat”,⁶ mondja Tocqueville a legátfogóbb megértést biztosító szemzőgőt arrogálva a maga számára. Sőt „a lehetséges dolgok mezejét”⁷ sem vonja ki vizsgálódásai köréből, közelebb kerülvén ily módon Bossuet-hez, mint mesteréhez, Guizot-hoz. Nézete szerint a dolgok általunk ismeretlen értelmű isteni tervet követnek, általános irányvonalaik azonban előre láthatók, mert az egyenlőség felé vezető történeti fejlődés részei.⁸

Tocqueville dinamikus történelemfelfogást javasol, mely szerint a történelem folyamatának mindannyian részei vagyunk. „Az ember alá van vetve az általa nem ismert elsődleges okoknak, a másodlagos okoknak, melyeket nem képes előre látni, embertársai szeszélyeinek, végül pedig saját tettei egymásba láncolódo következményeinek.”⁹ Az elsődleges és másodlagos okoknak, Isten tervének és embertársaink cselekedeteinek, valamint saját tetteinknek kibonthatatlan összefonódása hosszú időtartamot és a determináció végtelen láncolatát feltételezi. A megismerésnek ezt az útját olyan filozófusok készítették elő, mint a történelem kontinuitásának gondolatát kora gondolkodásába beépíteni kívánó Auguste Comte.¹⁰

A megközelítésnek ez a módja, mint már Sainte-Beuve is jlezte, nem veszélytelen. A veszély abban rejlik, hogy a legcsuetlegesebb véletlenben is elkerülhetetlen, *szükség-szerű* kapcsolatokat vélünk felfedezni, mint például Guizot, akinek történetfilozófiája túlságosan is logikus ahhoz, hogy igaz legyen. Ennek ellenére nem egy történész vallott a Guizot-éhoz hasonló elveket.¹¹ Ha csak a francia forradalmat nézzük, már Burke,¹² Barnave és mások olyan észrevételeket tettek a haladásról, melyeket Tocqueville művében még hangsúlyosabban látunk viszont. A fogalom olyan kitűnő elemzőknek köszönhette imponáló pályafutását, mint Montesquieu, Voltaire, Turgot, Condorcet és a saint-simonisták. Korunkhoz közeledve többek között E. Meyerson és Bergson gazdagítja új árnyalatokkal.¹³

Mestere, Guizot nézeteit osztva Tocqueville azt állítja, hogy ami a társadalmi egyenlőséget illeti, a történelem folyamatosan halad előre.¹⁴ A forradalmak nem tesznek mást, mint gyorsítják a haladás folyamatát. A szenvedélyes egyenlőségkeresés, valamint a szabadság új vonatkozásainak megjelenése óvatos optimizmusra készíti szerzőnket.¹⁵

A történésznek Tocqueville szerint végig kell követnie a gondolkodásmódok, a társadalmi állapotok, a törvények, az intézmények változásait, ahogyan tette azt Montesquieu, Voltaire, Rousseau vagy a nagy mester, Blaise Pascal.¹⁶ Evolucionista szemlé-

letének gyökereit keresve természetesen egyéb forrásokat is megjelölhetünk. Bátran állíthatjuk, hogy műve a francia és az angol szellem szerencsés találkozása. Angolszász körökben a folyamatos fejlődés gondolatát alátámasztó, a konzervatív és a haladó szellemet összebékítő fokozatos történelmi fejlődésre talál példát. Franciaországot illetően pedig éppen ő jegyezte meg, hogy „*a forradalmat a régi rend politikai és társadalmi fejlődése készítette elő, amely fejlődés a monarchia műve, valamint azé a módé, ahogyan a monarchia az embereket alakította*”.¹⁷ Isten tervébe vetett hite magyarázza, hogy visszautasítja mind a korábban divatos szenzualizmust, mind a pozitívizmust.¹⁸ Tökéletes tudás, az abszolút igazság megismerése lehetetlen, ennek ellenére szüntelenül keresnünk kell, létünk végső alapjának kell tekintenünk.

EMLÉKEZÉSEI-ben világosan kimondja minden túlzást elítélő véleményét: „*Ami engem illet, gyűlölöm ezeket az abszolút rendszereket, melyek az elsődleges és másodlagos okok végzeteszerű láncolatától teszik függővé a történelmi eseményeket, és megszüntetik a történelem emberét... Az előzetes tények, az intézmények természete, a gondolkodás változása, az erkölcsök állapota adja megdöbbenő és rémítő rögtönzéseik nyersanyagát*.”¹⁹ Korának számos, a dolgok magyarázatára nem törekvő írástudójával ellentétben Tocqueville-t szinte már rögeszmésen foglalkoztatja az „*emberi dolgok*” bonyolult kauzalitása.²⁰

Az „*emberi dolgok*” („*choses humaines*”) kifejezés filozófiai megközelítést sugall: ezek ugyanis bonyolult, kényes, állandóan változó, néha szavakkal alig kifejezhető jelenségek, melyek az újdonság jegyét éppúgy magukon viselik, mint a hosszú távon érvényesülő állandóságét. Megkívánják tehát az evolucionista megközelítést, ahogyan azt Tocqueville A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM című munkájában alkalmazza. A forradalomhoz vezető lassú változásokat leírva századokon át végigköveti az intézmények fejlődését. Ha az evolúció szemszögéből vizsgáljuk, a francia forradalom káosztengere átváltozásai, viszontagságai, szinkópái mellett a magyarázatot lehetségessé tevő állandó jegyeket is magán visel. A Barnave, Comte és mások által forradalmi folyamatként leírt jelenség megértése a történetírás egyik legsúlyosabb próbaköve.²¹ Az evolucionista olvasaton kívül nincs koherens magyarázat a francia forradalomra. Míg a történészek többsége mindenekelőtt a törést hangsúlyozza, addig Tocqueville, jogosan, a kontinuitást.

Guizot iskoláját kijárva Tocqueville a demokrácia gyökereit kezdi kutatni. A XI. században, egészen pontosan a MAGNA CHARTA LIBERTATUM korában fedezi fel őket: a nyugati világot a viszonylagos egyenlőség felé vezető Nagy Forradalomnak hosszú története van tehát.²²

Franciaország 1789 előtti társadalmi és politikai állapotáról szóló tanulmányának megírása után a forradalom utáni Franciaországról tervezett egy újabb művet.²³ Tisztában volt azzal, hogy minden komoly magyarázatnak össze kell kötnie a múltat és a jövőt, a kontinuitást és a törést, a hagyományt és az újítást. A megjelenés, a fejlődés és a leépülés az „*emberi dolgok*” dinamikus egészének elválaszthatatlan elemei.

A magyarázatmodellt Montesquieu A RÓMAIAK NAGYSÁGÁRÓL ÉS HANYATLÁSÁRÓL című, az ókor egyik fontos szeletéről szóló művében találta meg Tocqueville.²⁴ Ő maga az új világ demokráciáját tanulmányozza, s az *in vivo* elemzés lehetővé teszi a szabadság történetéről alkotott feltevései ellenőrzését.²⁵ S hogy minél pontosabb legyen a kép, távlatra éppúgy szükségünk van, mint a sajátos fejlődésvonalak, az ezektől való eltérések, az árnyalatok, a számos véletlen figyelembevételére – ahogyan azt Sainte-Beuve,²⁶ akár csak Taine²⁷ vagy Nicolae Iorga²⁸ hangsúlyozta. Tocqueville nagy műveiben éppúgy követi e modellt, mint az EMLÉKEZÉSEK-ben. Braudel mutat rá arra,

hogy e művében a szerző állandóan ingadozik „a véletlen és a lényegi, az esemény és a szerkezet között”.²⁹ Nem lehetetlen, hogy magának a történelemnek az ingadozásáról van szó, melyet az eltérő idősíkok bonyolult, le nem írható összeszövődése hoz létre. *A történelem láncolata (la chaîne de l'histoire)*, akárcsak *a történelem mélyrétegei (l'histoire profonde)* meghatározó kifejezések Tocqueville írásaiban. Mindkettő az állandó mozgást, az ismétlődést, a nomotetikus jelleget hivatott jelölni. „A tények, melyeket mi újnak nevezünk, legtöbbször nem mások, mint elfeledett tények.”³⁰ Az újrakezdődő forradalom sok tekintetben ugyanaz, meghatározó tényezői hosszú távon jöttek létre és fejtik ki hatásukat. A történelmi folyamat a *nagy esemény szintjére* emelkedik vele.³¹ Hogy miért a hosszú lélegzetű fejlődésvonalak iránti preferencia?³² AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA megírására saját elmondása szerint „a feltartóztathatatlannal menetelő, századokon át minden akadályon átjutó forradalom keltette vallásos rettegés” ösztönözte.³³

A forradalom menete! Gyakori kifejezés ez a korban. Elég, ha Nicolae Bălcescu azonos című esszéjére gondolunk: a szerző „az évszázadok sodrában” keresi az 1848-as forradalom okait.³⁴ Forradalmak egész sora hozza létre e menetet, melynek legvégső láncszeme, az egyenlőség állapota egyben a történelem véső szakasza.³⁵ Tocqueville szerint a fejlődés logikája alapján az egyenlőség diadala elkerülhetetlen.³⁶

Jegyzetek

1. Vö. Eduardo Nolla (szerk.): LIBERTY, EQUALITY, DEMOCRACY. New York/London, 1992.
2. Vö. Roger Boesche: WHY DID TOCQUEVILLE THINK A SUCCESSFUL REVOLUTION WAS IMPOSSIBLE? In: Eduardo Nolla (szerk.): i. m. 165–185. o.
3. Fernand Braudel: UNE LEÇON D'HISTOIRE. Paris, 1986.
4. Apud F. Braudel: ELŐSZÓ. In: Tocqueville: SOUVENIRS. Paris, 1978. 18. o.
5. Vö. André Jardin: ALEXIS DE TOCQUEVILLE. Paris, 1984. 463. o.
6. Tocqueville: DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE I. (Oeuvres complètes I. Paris, 1961. 338. o.)
7. Uő: SOUVENIRS. 131. o.
8. Ed. Nolla: INTRODUCTION DE L'ÉDITEUR (lejjebb 1E). In: Tocqueville: DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE I. Paris, 1990. LX. o.
9. Uő. XIII. o.
10. Georges Lefebvre: RÉFLÉXIONS SUR L'HISTOIRE. Paris, 1978. 229. o.
11. Vö. Alban G. Widgery: LES GRANDES DOCTRINES DE L'HISTOIRE DE CONFUCIUS À TOYNBEE. Paris, 1961. 343. o.
12. Vö. Philippe Raynaud: PRÉFACE. In: Edmund Burke: RÉFLÉXIONS SUR LA RÉVOLUTION DE FRANCE. Paris, 1989. L., LII. o.
13. Vö. H. Sée: SCIENCE ET PHILOSOPHIE DE L'HISTOIRE. Paris, 1928. 182–183. o. és uő: ÉVOLUTION ET RÉVOLUTION. Paris, 1929.
14. Vö. Alban G. Widgery: i. m. 342. o.
15. Ed. Nolla: i. m. LX–LXI. o.
16. Vö. Pascal Ory: NOUVELLE HISTOIRE DES IDÉES POLITIQUES. Paris, 1987. 218. o.
17. G. Lefebvre: i. m. 229. o.
18. Uő.
19. Tocqueville: i. m. 112–113. o.
20. Vö. G. Lefebvre: i. m. 228. o.
21. Vö. A. Jardin: i. m. 466. o.
22. Jean-Claude Lamberti: TOCQUEVILLE. In: Pascal Ory: i. m. 215. o.
23. André Jardin: i. m. 458. o.
24. Uő. 460. o.
25. François Furet: L'ATELIER DE L'HISTOIRE. Paris, 1982. 226. o.
26. Alban G. Widgery: i. m. 342–343. o.
27. Françoise Mélonio: DE TOCQUEVILLE À TAINE. In: *Magazin littéraire*, 258. 1988. okt. 59–61. o.
28. Al. Zub: UNE CRITIQUE À OUBLIANCE DE LA RÉVOLUTION FRANÇAISE. N. IORGA. In: LA STORIA DELLA STORIOGRAFIA EUROPEA SULLA

RIVOLUZIONE FRANCESE. Szerk.: Armando Saitta, III, Roma, 1991. 141–179. o.
29. F. Braudel: i. m. 18. o.
30. Uo. 16–17. o.
31. Uo. 17. o.
32. Vö. Karl-Georg Faber: THEORIE DER GESCHICHTSWISSENSCHAFT. München, 1978. 83. o.

33. Tocqueville: OEUVRES COMPLÈTES I. Paris, 1964. 4. o.
34. N. Bălcescu: OPERE II. 1982. 107–113. o.: MERSUL REVOLUȚIEI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR.
35. Ed. Nolla: i. m. LX. o.
36. Vö. F. Furet: i. m. 223. o.

Horkay Hörcher Ferenc

AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA MAGYARORSZÁGON

A magyar Tocqueville, 1834–1843*

1834-ben jelentette meg Toldy Ferenc A' SZELLEMI ÉS ERKÖLCSI POLGÁROSODÁS ÁLLAPOTJA AZ ÉJTSZAKAMERIKAI ÉGYESÜLT ORSZÁGOKBAN című írását.¹ Ez a cikk rögtön felütésével érzékeltetni kívánta a felvetett téma fontosságát: „Azon nagy történetek között, melyek félszázad óta a' művelt világ' figyelmét magokra vonták, talán egy sincsen érdekesebb és nevezetesebb, mint az éjszakai Egyesült-országok' sebes kifejlődése.” (135. o.) Mint írja, e „társasági változást... mindenek előtt erkölcsi szempontból kell tekintenünk”. (136. o.) Toldy arra kíváncsi az amerikai paradigmában, ami F. Furet szerint Tocqueville egyik legeredetibb megfigyelése volt: hogy demokrácia és forradalom között lehetséges-e distinkció.² Ezért Toldynak az amerikai alapítóatyákat jellemző ecsetvonásai éles ellentétben állnak a francia forradalmárok szokásos jellemzésével, nem véletlenül kerülnek bemutatásának középpontjába a frissen lefordított Montesquieu szellemében „azon magas erkölcsi és vallási érzemények – melyek [az amerikai alkotmány] első szerzőit hevíték”. (136. o.) Pedig az általa használt olyanfajta kifejezésekből, mint „a new-yorki respublica” terminus, világosan látszik: Toldy nem tagadja le az amerikai modellben a centrális demokratikus elvet: „A' magányok' e' lakói igen jól tudják, mikép a' törvény az erdővágót, az első földművelőt, ki a' respublica' határait terjeszti, a' senatorral, ki ezen törvényeket magyarázza, ugyan egy lépésőre helyheti.” (143. o.)

Az alábbiakban ezért azt szeretném megvizsgálni, mennyiben és milyen körülmények hatására jelenik meg ez a distinkció – vagyis az erőszakos forradalom és a demokrácia elve közti megkülönböztetés – Magyarországon abban a vitában, ami Tocqueville kisajátításáért folyt az 1848–49-es szabadságharc előtti évtized politikafi-

* E cikk rövidített változata elhangzott az ÁLLAM. SZABADSÁG ÉS TOLERANCIA című nemzetközi Alexis de Tocqueville-konferencián 1994. március 5-én a Magyarországi Francia Intézetben. Elkészítése idején az MTA–Sasakawa-alapítvány ösztöndíjában részesültem. Köszönettel tartozom Deák Ágnesnek és Takács Józsefnek egyes filológiai kérdésekhez adott tanácsaikért.